

Posthüman Dünyada
ÜREME
Felsefi Bir Giriş

Esra Kartal Soysal

Bu kitabın yayın hakkı SİYASAL KİTABEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayıncısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

Posthüman Dünyada

ÜREME

Felsefi Bir Giriş

Esra Kartal Soysal

Editör: Ertan Akkaş

Kapak ve Sayfa Düzeni: Buse Dilara Dirim

©Siyasal Kitabevi Tüm Hakları Saklıdır.

2023 Nisan, Ankara

ISBN No: 978-625-7424-84-4

Siyasal Kitabevi-Ünal Sevindik

Yayıncı Sertifika No: 14016

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

Baskı:

Gurur Matbaacılık

Sertifika No: 43 575

Zübeyde Hanım Mahallesi Kazım Karabekir Caddesi

Murat Çarşısı No:41/4 Altındağ/ANKARA

Tel: 0312 362 10 11 • www.gururmatbaa.com

Dağıtım:

Siyasal Kitabevi

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay/Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

<http://www.siyasalkitap.com>

Posthüman Dünyada

ÜREME

Felsefi Bir Giriş

Aliye ile Aziz'e

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
1. BÖLÜM: ÜREMEYE YÖNELİK FELSEFİ SORGULAYIŞLAR	27
Üreme Devrimi: İnsanın Üreme Kabiliyetindeki Nitel	
Değişimler	27
Yapay Üremenin İçerik ve İçerimlerine Parçalı İtirazlar	38
IVF'ye itirazlar:	39
PGD'ye itirazlar:	42
IVG'ye itirazlar:	45
Genetik geliştirmeye itirazlar:	49
Yumurta-sperm veya embriyo bağışına itirazlar:	55
Taşıyıcı anneliğe itirazlar:	57
Üreme amaçlı klonlamaya itirazlar:	62
Üremenin Doğal ve Kültürel Anlamı	68
Yapay Seçilim Doğal Seçilimin Neyi Olur? Eski Bedenlerden	
Yeni Yaşamlara İnsan Üremesinin Geleceği	76
Parça-Bütün İlişkisinde Üreme Devriminin Aile Olgusuna	
Tesiri	84
2. BÖLÜM: ÜREMENİN YENİDEN ÜRETİMİ VE	
ETİK TARTIŞMALAR	99
Birey-Toplum Dengesinde Üreme Özgürlüğü ve Hakkı	99
Yetişkinlerin Özgürlüğü ve Hakları:	102
Çocuğun Özgürlüğü ve Hakları:	107
Embriyonun Hakları:	120
Yeni Üreme Teknolojilerinin Etik İmtihanı	125
Tanrı İradesine Aykırı Olma veya Tanrıçılık Oynama:	132
Doğal Olmama:	133
İnsan Doğasına Müdahale Etme:	136
İnsan Haysiyetini Zedeleme:	140
Öjenik Ayrımcılıkları Besleme:	142

Özerkliğe Saygıyı İhlal Etme:.....	144
Engelliliğe Saygısızlık Etme:	145
Metalaştırmaya ve Araçsallaştırmaya Açık Olma:	147
Suistimale Açık ve Riskli Olma:	150
Erişim ve Adaletle İlgili Eşitsizlikler Sergileme:.....	156
Soy Hattına Yönelik Genetik Müdahale: Yapay Üremenin	
Nesillerarası Etkileri.....	160
Yardımlı Üremenin Soybağına Dayalı Etik Kurguyu	
Dönüştürmesi.....	166
SONSÖZ	181
KAYNAKÇA	195
DİZİN.....	207

ÖNSÖZ

Cinsel üremenin başlangıcını dış ortama kaydıran “IVF”nin¹ ilk başarılı uygulaması 1978’te, şimdi 45 yaşında ve doğal yolla iki çocuğu olan Louise Brown’un doğumuyla gerçekleşir. Lesley ve John Brown 9 yıl boyunca doğal yoldan çocuk sahibi olmaya çalışmışlardır, fakat zamanla Lesley’in tüpleri tıkanmıştır. İngiltere’de öncülük edilen süreci takiben gerçekleşen dünyanın ilk tüp bebeğinin doğumu, 20. yüzyılın en dikkat çekici tıbbi buluşları arasındadır. IVF, Lesley’in yumurtası ile John’un spermını *in vivo* ortamdan (rahim) *in vitro* (laboratuvar) ortama çıkarmış ve bir petri kabında birleştirmiştir. Lesley 31 yaşında anne olur. Dönemin bazı gazeteleri, bu olayı “süper bebeğin doğuşu” şeklinde müjdeleyerek paylaşırken, bazı kesimler, bu gelişmeye daha şüpheli ve mesafeli yaklaşır. Öyle ki bu işlem heteronormatif evli bir çift için kullanıldığı hâlde o dönemde pek çok itirazla karşılaşır. Bu itirazların belki de en sık karşılaşılanı, mezkûr yöntemin tedavi maksadıyla değil de keyfi veya heteroseksüel evli çiftler dışında da kullanıma açık hâle gelip gelmeyeceği olmuştur.

İlk başarılı “taşıyıcı annelik”² uygulaması 1985’te gerçekleşir. Kırsalda yaşayan bir ev kadını olan Shannon Boff, 13 yıllık üreme denemelerinde yol alamamış New York’lu bir çift olan Elliott ve Sandy’ye 10.000 \$ karşılığında yardım etmeye karar verir. Müstakbel annenin fallop tüpleri bir çocukluk

¹ IVF (*in vitro fertilization*): Halk arasında “tüp bebek”. Yumurta ve sperm vücut dışında, laboratuvar ortamında bir petri kabında döllenesmesi ve döllenenmiş embriyonun rahme iade edilmesi yöntemidir.

² Taşıyıcı annelik (*surrogacy/ surrogate motherhood*): Vekil annelik, rahim kiralama, kiralık rahim. (1986), Metnin içinde açıklanacaktır.

hastalığı nedeniyle hasar görmüşse de işlevsel yumurtası vardır. Tümünü Elliott ve Sandy'den üretilen embriyoya rahminde ev sahipliği yapan Shannon, dünyanın ilk cenin bebek bakıcısı olarak adlandırılır. Bu mutlu tablodan sadece bir yıl sonra ise "M Bebek" (Melissa Stern) davası patlak verir.

1985 Amerika'sında bu kez Mary Beth Whitehead adında, o sırada evli ve iki çocuklu olan bir kadın, Elizabeth ve William Stern için taşıyıcı anne olmayı, yani 10.000 \$ karşılığında William'ın spermiyle -IVF yardımıyla- döllenmeyi; çocuğu taşımayı, doğurmayı, üzerinde hiçbir hak iddia etmemeyi ve doğumdan sonra Stern ailesine teslim etmeyi kabul eder. En başından kendisi için daha fazla çocuk doğurmak istemediğini, sadece çocuğu olmayan bir çifte yardımcı olmayı amaçladığını beyan etmiştir. Stern ailesi ise multipl skleroz hastası olan Elizabeth'in hamile kalması kendisi ve doğacak çocuğu için tıbbi açıdan riskli olduğundan taşıyıcı anne arayışına girmiştir. (Hastalığına rağmen Elizabeth'in yumurta bakımından kısır olduğuna dair kesin bir kayıt yoktur). Melissa (M Bebek) 1986'da doğar. Taşıyıcı anne Mary Beth, söz verdiği gibi bebeği Stern ailesine teslim eder; ancak ertesi gün yeniden kapılarına giderek bebeği sadece bir haftalığına eve götürmesine izin vermeleri için yalvarır. Ailenin isteksizce bu dileği kabul etmesini, Mary Beth'in Sterns ailesine bebeği iade etmeyeceğini bildirmesi takip eder. Aile, mahkeme emriyle gözaltına almak üzere Mary Beth'in evine gider. Ancak Mary Beth bebeği alıp Florida'ya kaçmıştır; yetkilileri çaresiz bırakır. O ve kocası, bebeği 87 gün alıkoyarlar. New Jersey mahkemeleri, önce Mary Beth'i çocuğun yasal annesi, taşıyıcı gebeliğe ilişkin sözleşmeleri de yasadışı ve geçersiz ilan eder. Ancak daha sonra temyiz mahkemesi, Melissa'nın velayetinin taşıyıcı anne Mary Beth'e değil, genetik baba William'la birlikte eşi Elizabeth'e verilmesinin, Mary Beth'e sadece ziyaret hakkı tanınmasının bebeğin yararına olduğuna karar verir.

Geçtiğimiz yüzyılın en önemli üreme olaylarından biri de kuşkusuz Dolly'dir. Edinburg Roslin Enstitüsü'nden embri-

yolog Ian Wilmut ve hücre biyoloğu Keith Campbell 1996'da eşeyli üreme (çiftleşme sonucu) değil eşeysiz üreme (klonlama) sonucu koyun Dolly'yi³ dünyaya getirirler. Üç anneli Dolly'nin annelerinden birinden yumurta hücresi, ikincisinden hücre çekirdeği elde edilir; diğeri ise klonu doğuma kadar rahminde taşır ve doğurur. Varlığıyla dünyaya memelilerin klonlanabileceğini, anneliğin bölümlenebileceğini ispatlayan Dolly yalnızca 7 yıl yaşar. Ölüm haberinin üzerine Dolly'nin klon olduğu için kısa ömürlü olduğu öne sürülse de hastalığının nedeninin klonlamanın bir yan etkisi mi yoksa tüm hayatını bir ağıda geçirmesinin bir sonucu mu olduğu hâlâ bilinmemektedir.⁴ Bilim dünyasında Dolly'yi müstesna kılan nedenlerden biri de o ana kadar klonlama çalışmalarında embriyolardan alınan hücreler kullanılmışken Dolly'nin, yetişkin bir koyunun bir vücut hücresinden üretilmiş olmasıdır. Peki, Dolly niçin klonlanmıştır? Klonlama ile soyu tükenmek üzere olan hayvanların tekrar doğaya kazandırılmasından yüksek verimli hayvanların oluşturulmasına, ilaç sanayiine sağlanacak faydalarından organ bağışçısı olarak hayvanların kullanımına kadar hem hayvancılık alanında hem de insan sağlığını ilgilendiren konularda ulaşılabilecek birçok önemli açılımlar vardır. Öyle ya da böyle "üreme amaçlı klonlama"nın⁵ insanlar için de kullanılabilir olması nelerin kapısını aralayacaktır?

21. yüzyılın en çarpıcı üreme olaylarından biri ise şüphesiz "üç ebeveynli bebek"tir⁶. 2016'da iki kadının (birinin çekir-

³ Dolly ismini, kısa boyuna tezat görünüşteki büyük göğüsleriyle dikkat çeken Amerikalı *country* şarkıcısı Dolly Parton'dan alır. Deneysel başarısı fiilen de sürseydi Dolly tecrübesi muhtemelen, kendisinden sonraki memeli klonlamalarına örnek teşkil edecek bol süt veren meme muamelesi görecek.

⁴ Bir görüşe göre ise Dolly öldüğünde 7 değil, 13 yaşındadır. Dolly'nin klonlandığı koyunun 6 yaşında olması, telomerlerinin, dolayısıyla hayatının kısa olmasına neden olmuştur.

⁵ Üreme amaçlı klonlama (*reproductive cloning*): Metnin içinde açıklanacaktır.

⁶ Üç ebeveynli bebek (*three parents baby*): Metnin içinde açıklanacaktır.

dek diğ erinin mitokondriyal) DNA'sını ve bir erkeğin genetik özelliklerini taşıyan, ilk üç ebeveynli bebek dünyaya gelir. Bu minik erkek bebeğin annesi, mitokondriyal DNA'sında gelişen sinir sistemini etkileyen ölümcül bir hastalık olan Leigh sendromu genlerini taşır. Bu hastalık, ilk iki çocuğunun ölümünden sorumludur. Eşiyle birlikte New York'taki Yeni Umut Doğurganlık Merkezi'ne, John Zhang ve ekibinin yardımına başvururlar. Zhang o sırada yeni bir teknikle mitokondriyal hastalıktan kaçınmanın bir yöntemi üzerine çalışmaktadır. Teoride bunu yapmanın İngiltere'de onaylanan bir yoluna göre birkaç embriyo israf edilecektir. Müslüman çift buna onam vermez. Bu yüzden Zhang, iğ nükleer transferi adı verilen farklı bir yaklaşım benimser. Annenin yumurtalarından birinden çıkardığı çekirdeği, çekirdeği çıkarılmış bir bağış⁷ yumurtaya yerleştirir. Anneden gelen çekirdek DNA'sını ve bağışçıdan⁸ gelen mitokondriyal DNA'yı içeren yumurtayı daha sonra babanın spermiyle döller. Çocuk 9 ay sonra doğar. Yöntem ABD'de onaylanmaz, doğru olanı yaptığından emin Zhang ise çalışmalarına devam etmek için herhangi bir kuralın olmadığı Meksika'ya gider. Ona göre *etik olarak kabul edilebilir olan, hayat kurtarmaktır.*

Alan Flake ve ekibi ise 2017'de çok daha büyük adımların habercisi ilk "yapay rahim"⁹ prototipini kuzular için geliştirir. Çok erken doğan yavrular için ideal bir aparat olan bu biyolojik torba (*BioBag*) rahim içi koşulları taklit etmek suretiyle bebek koyunları dört hafta canlı tutmayı başarır. Yavru torbadan çıkarıldıktan sonra gelişene kadar nefes almasına yardımcı olacak mekanik bir cihaza bağlanır. Yapay bir rahme doğru ilk adımı atan böylesi bir yaklaşımın, erken doğum veya ilk üreme anından itibaren insan bebekleri için de bir gün işe yarayıp

⁷ Bağış: *Donation.*

⁸ Bağışçı: *Donor.*

⁹ Yapay rahim (*artificial womb, artificial uterus, mechanical womb*): Metnin içinde açıklanacaktır.

yaramayacağı şüpheli olsa da pek çokları için umut değeri taşıyor görünmektedir.

2018'de gerçekleşen bu yüzyılın kayda değer bir diğer üreme olayında ise "soy hattına genetik olarak müdahale" edilmiş ilk insanlar olan Lulu ve Nana takma isimli ikiz bebekler dünyaya gelir. Haberi, çalışmanın mimarı Çinli bilim insanı Dr. Jiankui He duyurur. Bebeklere HIV'e karşı direnç sağlayacak soy hattı düzeyinde bir müdahalede bulunan He, ikizlerin sağlıklı olduklarını, genomlarında hedeflenmemiş ya da istenmeyen bir mutasyon gözlenmediğini, istenilen mutasyonun ise gerçekleştirildiğini iddia eder. Çalışmasını II. Uluslararası İnsan Gen Düzenleme Zirvesi'nde bildiri olarak sunan He, hem çalışmanın bilimsel altyapısındaki yetersizlikler hem de uluslararası etik kodları ihlal etmesi gerekçesiyle yoğun eleştirilere maruz kalır. Çalışması *Nature* ve *Science* tarafından reddedilir.

Bu kitap 21. yüzyılda altın çağına doğru hızla ilerleyen biyoteknolojik gelişmelerden biri olan üreme teknolojilerinin yol açtığı karmaşık etik sorunları ve bu sorunların çözümlerini düşünmeye ilişkin felsefi bir adım mahiyetindedir. Son yarım asrın ezber bozan üreme hikâyeleri üreme meselesinin post-hüman tartışmaları bağlamında hızla nasıl ve niçin felsefi, etik bir sorun hâline geldiğini sezdirmesi bakımından eşsizdir. Zira üçüncü taraf bağışçılarla (mitokondri, yumurta, sperm, embriyo veya rahim) girişilen işbirlikçi üreme¹⁰ ve sonrasında işbirlikçi yetiştirme¹¹ modellerine zemin hazırlayan yeni üreme teknolojileri, var olan tüm etik bakışlara meydan okumak üzeredir.

Evrimsel tarih sahnesinde üreme arzusu, biyolojik baskımlarla kültürel baskıların el ele vermişliği altında bugüne değin engel tanımaz bir oyun sergilemiştir. Çağdaş dünyada, önün-

¹⁰ İşbirlikçi (ortaklaşa) üreme (*cooperative breeding/ collective breeding/ collaborative reproduction*): Metnin içinde açıklanacaktır.

¹¹ İşbirlikçi yetiştirme (*cooperative child-rearing/ collective child-rearing*): Metnin içinde açıklanacaktır.

deki engelleri kaldırma ve onu iyileştirme yönünde sahip olunan araçlar arttıkça, evrimin iki temel esasından biri olan üremenin eli güçlenmekte ve fakat bir yandan bu güçlenme, beraberinde bireysel ve toplumsal bazda türlü etik çıkmazları ve çatışmaları getirmektedir. Ölümün olduğu bir yaşamda ürememek türün, hatta son kertede canlılığın yeryüzünden silinmesi demektir. Bunun ne mahzuru olabilir? Bir yok oluş bile silinecek kadar biriken bir topluluğu gerektirir. Öyleyse var olmak için de yok olmak için de üremek, canlılığın zuhurundan itibaren zorunludur.

Üremenin kademine mukabil üreme devrimi¹² yeni bir fenomendir. Devrimin biri üremeyi engelleme, kontrol etme, yasaklama yönünde, diğeri üremeye yardımcı olma, onu olurma ve destekleme yönünde işleyen iki yönü vardır. Doğum kontrolü, kürtaj, negatif öjeni, üreme devriminin negatif yönünün parçaları iken; IVF, IVG¹³ ve yapay rahim pozitif üreme devriminin niteliksel dönüşüm aşamalarını; PGD¹⁴,

¹² “Devrim” kavramının kullanımında tutumlu olmamakla itham edilmekten sakınmak adına küçük bir açıklamaya ihtiyaç duyulmaktadır. Devrim, üreme konusundaki bazı ilerleme ve gelişmelerin uçlarının toplanıp, belli bir kritik kütleyle erişmesiyle gerçekleşir. Bu, üreme devrimi özelinde ancak yapay rahim aşaması gerçekleşirse kavramın tam kapasitesine kavuşacağı anlamına gelir. Öyleyse “devrim” kavramı bu metinde –yeni üreme teknolojilerinin ortaya çıkaracağı büyük değişimlere dikkat çekmek amacıyla– normatif bir anlam yüklenmeksizin kullanılmaktadır. “Devrim” ile coşkulu bir müjdeden ziyade nitel değişimin boyutu ima edilmektedir.

¹³ IVG (*in vitro gametogenesis*) Somatik hücrelerden, onları önce kökhücreye çevirmek suretiyle gamet üretme. (Bu yöntem “kolay PGD” [*easy PGD*] de denir.)

¹⁴ PGD (*preimplantation genetic diagnosis*): İmplantasyon öncesi genetik tanı: Embriyo gelişmeye başladıktan sonra, embriyo üzerinde, ancak implante edilmeden önce yapılan genetik testtir (1989) [Üreme teknolojisi yapay zekâ ile de etkinlik alanını genişletmeye devam etmektedir. Son yıllarda transfer edilecek en doğru embriyoya embriyologlar değil yapay zekâ (*smart PGD*) karar vermeye başlamıştır. Yöntem, yapay zekâdan faydalanılarak tutunma potansiyeli en yüksek embriyoyu seçme imkânı sunarak gebelik şansının artmasını sağlar.].

yumurta-sperm¹⁵ veya embriyo bağıışı, taşıyıcı annelik, tek veya üç ebeveynli çocuklar, pozitif öjeni, tedavi ya da –tasarım bebek¹⁶ fantazyasını da besleyen– geliştirme amaçlı (soy hattına yönelik) genetik müdahale¹⁷, üreme amaçlı klonlama ise devrimin niceliksel değişim parçalarını temsil eder. Tüm toplumlarda üreme alışkanlıkları nesilden nesile kendi ağır ritmi içinde değişirken üreme devriminin hızlı ilerleyen adımları, alışılmadık ve karmaşık etik ikilemleri beraberinde getirmektedir.

Üreme teknolojilerinin gelişmesi, neslin kadın-erkek cinsel ilişkisine mecbur olmadan da var edilebilmesi anlamına gelir. Yaklaşık yarım asırdır embriyolar laboratuvarında oluşturulabiliyor. Yardımlı üreme teknolojilerindeki¹⁸ atılımlar, IVF, üçüncü şahıslardan gamet bağıışı ve taşıyıcı annelik gibi uygulamalarla çocuk sahibi olamayanlara tedavi imkânı sunmakla kalmıyor; üreme seçeneklerini kadın-erkek bekâr bireyler, eşcinsel çiftler, ileri yaşlı çiftler ve ciddi kalıtsal hastalıklardan kaçınmak isteyenleri de kapsayacak şekilde genişletiyor. Yumurta ile sperm bir petri kabında birleştirmekle başlasa da ürettiği embriyoyu rahme yerleştirmesinden sonra doğal gebelikle aynı süreçleri takip eden IVF, insan üremesinin adeta yeni normali hâline geliyor. Zira biyoteknolojik uygulamaların “tedavi-geliştirme”¹⁹ ayrımının “tedavi” kıyısıyla sınırlı kalmasına benzer şekilde, başlangıçta çocuğu heteroseksüel evli çiftlerin geleneksel olarak yapılandırılmış ailesine hediye

¹⁵ Yumurta ve sperm, üreme hücreleridir; onlara literatürde eşey hücresi, germ hücresi veya gamet de denir.

¹⁶ Tasarım bebek (*designer baby*): Metnin içinde açıklanacaktır.

¹⁷ Genetik müdahale (*gene/genome editing/ genetic intervention*): Bu çalışmada “genetik müdahale” metaforunu, Maide Barış’ın gerekçelendirmesiyle “gen(etik) düzenleme” metaforlarının yerine tercih ediyoruz. Bkz. Barış, 2022, s. 88-94.

¹⁸ Yardımcı/yardımlı üreme teknolojileri (*assisted reproduction technologies [ART]/assisted reproduction [AR]*).

¹⁹ Tedavi-geliştirme (*therapy-enhancement*), (ayrıca *enhancement*: güçlendirme, iyileştirme, zenginleştirme).

edeceği varsayılmış IVF de hızla “geliştirme” yakasına geçiş yapmıştır. Çünkü bağışçı kullanımı dışında IVF, insan türüne genetik çocuğunu verirken aynı zamanda hiçbir ebeveyniyle genetik olarak ilişkili olmayan çocuk üretimini de mümkün kılacaktır.

Şu anda emekleme aşamasında olan IVG ve yapay rahim aşamalarının ise hem teknik hem de etik şaibeler nedeniyle klinik uygulanırlığa ulaşması zaman alacaktır. IVF’den daha niteliksel bir devrimi temsil eden IVG, yakın gelecekte insanın vücut hücrelerinden –cilt gibi– kökhücre teknolojisi yardımıyla yumurta ve sperm hücresi tedarikini vadetmektedir. Bu ise rahimle ilgili olanlar dışındaki tüm kısırlık sorunlarına çözüm getirme gücüyle ayrımsız tüm bireylerin genetik çocuğuna sahip olacak şekilde üremesine olanak tanıyabilir. Yakın vadede değilse de yapay rahim ise kadınlık, hamilelik, ebeveynlik ve aile anlayışlarında devrim yaratma ve *genetik, doğuran/taşıyıcı* ve *yetiştiren/yasal* ebeveynlik durumlarını ayırıştırma potansiyeline sahiptir ve toplumun bu sonuçlarla başa çıkabilmesi için uygun etik ve yasal çerçeveleri gerektirecektir. Fakat tüm zorlayıcı hasılasına rağmen yardımcı üremenin²⁰ doğal üremenin²¹ yerini alması ve doğal üremenin miadının dolması, kimilerine göre oldukça yakın görünmektedir.

İnsan türü üreyebilmeyi öncelikle cinsiyete, sonra cinsel ilişkiye borçlu olagelmiş, oysa 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren cinsel ilişkisiz de üreyebilir duruma erişmiştir. Öyleyse üreme devriminin toplumda tedricen karşılık bulması beraberinde yepyeni bir ilişkiler (kadın-erkek-çocuk) ağı ve dili getirmektedir. Yumurta-sperm bağışçılığından taşıyıcı anneliğe hâlihazırdaki üreme tekniklerinin yaygınlaşması bile devrim anlamına gelirken, IVG gibi üremenin doğal ve toplumsal anlamlarını kökten dönüştürecek yeni uygulamalar, çok daha büyük sıçramaların habercisidir. Herhangi bir vücut hücresin-

²⁰ Yardımcı/yardımlı insan üremesi (*assisted human reproduction* (AHR)).

²¹ Doğal üreme: gametik üreme: eşeyli üreme: cinsel üreme.

den, üstelik –kadın/erkek– her bireyden hem yumurta hem sperm üretilebilmesi, “kendi kendine üreyebilme”²² potansiyelini de devindirir. Erkek, elbette yapay rahim üretilene kadar hâlâ taşıyıcı bir rahme muhtaçtır; lakin kadının tek başına üreyebilmesi, yakın gelecekte imkân dâhilinde görünmektedir. Hele devrimin son halkası yapay rahim gerçekleşirse üreme resmi, yepyeni bir çerçeveye yerleşecektir.

Bu çalışma, zeminde yüz yüze bıraktığı etik sorunları ve tartışmaları hızla gerisinde bırakarak gelişen ve ilerleyen üreme teknolojilerinin etik kabul edilebilirliğini sorgulamaktadır. Yardımlı üremenin geleceği, onun yola tedavi-geliştirme ayırımındaki ilk adım olan tedaviyle çıkmasının yanı sıra ileri adımlarda insan üremesini geliştirme kapasitesinin artırılmasına bağlıdır. Bu kitap, mezkûr kapasite genişlemesi sırasında bireye, çocuğa, aileye, topluma, devlete, cinsiyetlere, cinselliğe, soybağına ilişkin birçok etik ve yasal kavram ve kurumu ilgilendiren sorun ve çatışmalar ortalığa saçıldığında, üreme teknolojilerine çizilebilecek etik bir sınırın nasıl gerekçelendirilebileceği üzerine bir düşünme denemesidir.

Zira üreme devriminin kapı araladığı etik karmaşanın temel sebeplerinden biri sınır sorunlarıdır.²³ Bu sorunlardan ilki, bahsi geçen “tedavi-geliştirme” ayrımı arasındaki çizginin nereye çekileceğidir (Bardakçı & Ertin, 2020). Başlangıç noktası daima hastalıkları tedavi etmek olsa da nihayetinde bu teknolojiler, çok geçmeden daha fazlasını hedefler hâle gelir. Yolun başında çizgiyi mali şartlar belirleyebilir, geliştirmeler ancak onları karşılayabilenlere hizmet verir. Sonrası için ise mali şartlar, biyolojik sınıf mücadelesine yol açabilir ya da mezkûr teknolojiler, tüm ekonomik sınıfların kullanımına hitap edecek şekilde hızla yaygınlaşabilir. Öyleyse bir yerden sonra tedavi-geliştirme farkı, geliştirmenin de zamanla verili hâle gelmesiyle kapanır. Üreme teknolojileriyle ilgili sınır so-

²² Kendi kendine üreyebilme (*self-reproduction*)

²³ Sınır sorunu (*demarcation problem*)

runlarından bir diğeri, “doğal-normal”²⁴ kavramlarının ayrı-
mıdır. Biyolojik *olanla* ilişki içindeki “doğal”a mukabil “nor-
mal” kültürel, *olması gerektirir*. Doğa insanı belirlerken,
insan normu belirler. Olması gerekenler, yani kültür değişir.
Fakat buna karşın doğa da yerinde durmaz, kültürle birlikte
evrimleşir. Lakin kültürün/normun değişim hızına nazaran
doğanın geriden gelir. “Doğal-normal” kavramlarıyla ilişkili
bir diğeri sınır sorunu da “doğal-yapay” kavramları arasında-
dır. Ne var ki doğal ile yapay ayrımı da gerekçelendirilmesi
zorlayıcı bir kavşaktır. Doğal-yapay sınırı birçok pratik
vasatta belirsizleşmekte, dahası erimektedir. Kaldı ki doğal
kavramına gerekçesizce etik içerim de yüklenir. Doğal olan
etik olarak iyi-faydalı-kabul edilebilir varsayılır. Lakin bu da
bir yanılısamadır.

Sınır sorununun tebellür ettiği önemli odaklardan biri de
etik ve yasal zeminler için belirleyici “soybağı” kavramıdır. Bu
çalışmada soybağı kurgusu da hususi olarak sorgulanacaktır.
Soybağı, evrimsel ve kültürel tarih boyunca kan ve gen bağı-
na, yani biyolojiye/doğaya dayalı kurulmuştur; ancak yeni
üreme teknolojilerinin kullanımıyla bilhassa genetik ilişkililik
mefhumunun karmaşıklaşmasından sonra kavram, artık aynı
kolaylıkla biyolojiden güç devşiremeyecektir. Geleneksel geniş
aile hayatı sanayi devriminden sonra, ama bilhassa son yüz-
yılıda, çekirdek aile yaşamına daralmıştır. Şimdi ise üreme
devrimiyle iki –karşı cinsten– heteroseksüel bireyin doğal
cinsel ilişkiyle üreme zorunluluğu ortadan kalkmaktadır. Bu
aynı zamanda yeni üreme teknolojileri karşısında aile tanımın-
nın, akıl almaz çeşitlilikte olasılıkla teçiz olması anlamına
gelir. Hâlihazırda normal ve geçerli kabul edilen geniş ve çe-
kirdek aile formlarının yanı sıra üçüncü tarafları, standart
olmayan gruplaşmaları, genişletilmiş akraba ilişkileri,²⁵ tar-
tışmalı kategorileri içine alan “işbirlikçi üreme ve yetiştirme”

²⁴ Doğal-normal (*natural-normal*)

²⁵ Genişletilmiş akraba ilişkileri (*extended kin relationships*)

metaforunun aile tanımlarına sirayetiyle sosyolojik olarak yeni bir faza geçilmekte, sosyal politikaları yapılandıran aile tanımları değişmektedir. Ebeveynliğin daha önce bir ve aynı olan ve dahi ayrılmaz görülen yönleri ayrışmaya başlar: Babalar artık *genetik* veya *yetiştirendir*; annelik –birçok ülkede yasal olarak tanınan anne hâlâ doğuran kadınsa da– *genetik*, *taşıyıcı* ve *yetiştiren* kavramları yönünde bir bölünme²⁶ geçirmektedir. Böylesi bir vasatta soybağını ne belirleyecektir?

Çocuk, ebeveynler ve toplum için ailenin formunu ve neslin devamlılığını belirleyici kriter biyoloji (genler, kan) midir, yoksa çocuğun büyümesi, gelişmesi ve serpilmesi için oluşturulan destekleyici ve sevgi dolu ortamın, kurulan ilişkilerin sıhhati midir? Yoksa bu dikotomik bakış tümüyle yanıltıcı mıdır? Kitapta konu edilen biyoetik tartışmalar, üreme teknolojilerinin hangi ölçülerde etik olarak kabul edilebilir olduğunu tayin edecek yönde şekil alacaktır. Bu çalışmada üreme devriminin ortaya saçtığı girift etik sorunların çözümlenmesi için Tanrı iradesine aykırı olma veya tanrıcilik oynama, doğal olmama, insan doğasını²⁷ tahrif etme, insan haysiyetini²⁸ zedeleme, öjenik ayrımcılıkları besleme, özerkliğe saygıyı ihlal etme, engelliliğe saygısızlık etme, metalaştırmaya²⁹ ve araçsallaştırmaya³⁰ açık olma, suiistimale açık ve riskli olma, erişim ve adaletle ilgili eşitsizlikler sergileme başlıklarına ayrıştırılan etik eleştiriler karşısında, bilhassa normatif etik teorilerin rasyonel ve tutarlı gerekçeler sunma güçleri sınanacaktır.

Vakıyı özetlemek gerekirse çağdaş dünyada üreme süreci gamet bağışçılığı, rahim kiralama veya ödünç verme³¹ (taşıyıcı annelik) uygulamaları ve ufuktaki IVG, üreme amaçlı

²⁶ Bölünmüş biyolojik ebeveynlik (*divided biological parentage*)

²⁷ İnsan doğası (*human nature*)

²⁸ İnsan haysiyeti (*human dignity*)

²⁹ Metalaştırma (*commodification*)

³⁰ Araçsallaştırma (*instrumentalization*)

³¹ Rahim kiralama veya ödünç verme/kullandırma (*womb leasing or womb lending*)

klonlama ve yapay rahim ihtimali ile birlikte giderek daha da karmaşıklaşmaktadır. Yenilikçi üreme teknolojileri, kendilerini yetiştirecek ebeveynlere biyolojik (kan bağı), kalıtsal (genetik) bağlarla bağlı olmayan çocuk üretimini giderek daha fazla mümkün kılmaktadır. Dahası bu teknolojiler, artık yalnızca geleneksel veya çekirdek aileler oluşturmak üzere kullanılmak yerine eşcinsel çiftlerin, bekâr kadın ve erkek bireylerin erişimine de açıktır. Bilimsel zeminin sunduğu yeni imkânlardan neşet eden sosyal değişimler, çözümlenmeyi bekleyen etik sorunlar ortaya çıkarır. Yapay üreme, başka deyişle üreme üzerindeki müdahale, etik olarak iyi midir yoksa kötü müdür? Hangi gerekçelerle üreme teknolojilerinin etik olarak iyi, faydalı, dolayısıyla kabul edilebilir veya kötü, zararlı, dolayısıyla kabul edilemez olduğu düşünülebilir?

Yeni üreme teknolojilerine karşı mevcut etik tutumlardan *muhafazakârlık* da *ilerlemecilik* de teknolojilerden sadır olan etik sorunların çözümünde yeterli çözüm gücüne sahip değildir. Kendilerini –dindar veya seküler– muhafazakâr³² olarak tanımlayan toplum kesimleri, çoğunlukla üreme teknolojilerinin geliştirme aşamasına geçmesine karşı duruş sergilemektedir. Geleneksel inanışa göre yetişkin bireyler ürerken yeni bir insanın –insan eli değmemesi gereken– yaratımı³³ için Tanrı ile işbirliğine girerler. Birçok muhafazakâr, üreme teknolojilerine etik olarak karşı çıkışlarını gerekçelendirecek rasyonel zemini ortaya koymakta zorlanır. Cevaplamakta büyük oranda başarısız oldukları sorular vardır: Mesela embriyonun bilimsel kesinlikle rahme yerleştirilmesi (deterministik), ortalama bir insan erkeği tarafından doğal olarak etrafa saçılmasından (rastlantısal) neden daha az etikdir? Ya da mesela hedefli bir seçim mi (yapay seçim³⁴), doğanın rastgele seyrinde gitmesini (doğal seçim³⁵) izlemek mi daha ciddi etik zararları devin-

³² Muhafazakâr (*conservative*) (Biyomuhafazakâr (*bioconservative*))

³³ Yaratım (*procreation*); Üreme (*reproduction*)

³⁴ Yapay seçim (*artificial selection, selective breeding*)

³⁵ Doğal seçim (*natural selection*)

dirir? Üremenin doğal seyrinde gitmesini destekleyen kültürel duruş, tarihsel koşulların tümüyle değiştiği bir vasatta hâlâ bilgi kabul edilebilir mi?

Tüm faydalarına rağmen üreme teknolojilerinin, mesela iki ebeveynli çekirdek ailenin ötesine uzanan yeni sıradışı aile formlarına kapı açısını memnuniyetle karşılamayan muhafazakârlar çoğunluktadır. Toplumların büyük çoğunluğu, bekâr bireyler, eşcinsel bireyler-çiftler ve işbirlikçi üreme grupları yardımlı üremeden yararlandıkça ortaya çıkan yaşam tarzı düzenlemelerine çanak tutan bu yeni olasılıklara endişe veya şüphe ile yaklaşır. Bu kritik geçiş aşamasında yeni, genişleyen üreme seçenek ve imkânları ailelere yardımcı olduğu kadar, onları parçalayıcı işlev de görebilecektir.

Üreme teknolojilerine karşı ilerlemeci³⁶ tutum alanlar ise ihtiyatsızlık şaibesıyla yol almaktadır. Kısırlık veya sıradışı üreme durumlarında yeni bir canın, yeni üreme tekniklerinin yardımı olmaksızın doğması mümkün değildir. Bu pozitif üremeye müdahale lehine işleyen en temel veridir. Pozitif üreme devrimi, toplumlarda daha geniş bir üreme seçimi çağını başlatmıştır. Fakat kimin seçimlerinin genişletildiği sorusu –yetişkinlerinki mi yoksa bu seçimlerden doğan çocukları mı– genellikle gözden kaçırılır. Zira yardımlı üreme hakları, genelde yetişkin bireylerin özgürlüğü ve seçimleri, özelde ise kadın hakları ve çıkarları açısından tanımlanır. Şimdiye kadar hâlâ sadece kadın hamile kalabildiği, çocuk doğurabildiği ve birincil bakım veren olduğu için yeni üreme teknolojilerinin bilhassa kadınları ilgilendiren bir alan olduğu gerçeği göz ardı edilemez. Fakat ortaya çıkan sonuçlara yetişkinlerin (kadınların) özgürlük, hak, çıkar ve refahları yanında onlardan etkilenen çocuğun bakış açısından da bakmak, hatta çocuğun çıkarına öncelik vermek gerektiğine dikkat çekilir. Öyleyse kısırlık tedavisi elbette belirli koşullarda bir aile kurmayı sağlamak bakımından eşsizdir. Ancak mesela gamet bağışıyla

³⁶ İlerlemeci (*progressive*)

üreme durumunda, çocukla ebeveynin genetik bağının kopması ve genetik ebeveyninden yoksun bir yavrunun doğması, düzenlemenin olağan bir parçası hâline geldiğinde ve bu yol – ciddi bir genetik rahatsızlıktan kaçınma gibi zorunlu nedenler dışında–, keyfi nedenlerle de seçilebildiğinde, işin rengi değişecektir. Genetik ebeveynlerin ebeveynlikten azat olma hakkına sahip olup olmadığı sorusu ve sorgusu ise hükmünü korur.

İlerlemecilere göre üremeye müdahalenin iyi olduğunu düşünmek için tecrübî nedenler vardır. Sözgelimi negatif üreme devrimi parçalarından doğum kontrolü muhafazakârların direncine rağmen hayatları iyileştirmesi bakımından insanlığa fayda sağlamıştır. Yavrunun arzu ve kabul edildiği zaman hayata gelecek olması da nispi bir iyiliktir. Negatif üreme kontrolünün faydalı olması gibi pozitif üreme kontrolü de en azından müstakbel ebeveynlere³⁷ hayatlarını planlama, doğacak bebek için daha iyi koşullar hazırlama ve dahi çocuk sahibi olmak için –bilhassa kadın için ileri yaşlarda üreme ya da müstakbel çocuğun sağlığıyla ilgili PGD şansı vb.– daha fazla seçeneğe erişim izni verdiği için faydalıdır. Geçmişte yeni doğanın fiziksel veya zihnî yapısı rastlantısal doğaya ve içine doğduğu kültüre bağlıyken ve ebeveynler doğal süreci kabul etmek zorundayken, artık görev ve sorumluluklarıyla yeni tür bir ebeveynlik tanımı belirlemektedir. Bu yeni tanımda yetişkin, çocuğun refahı için yeterli koşulları sağlayamadığında bazı önemli bileşenlerden yoksun bıraktığı için ona yapısal nitelikte zararlar verebilir. Öyleyse yapay seçim sonrası ebeveynlerin çocuğa gelebilecek muhtemel zararları artık önleme, dolayısıyla üremeye müdahale etme yükümlülüklerinden de bahsedilir. Bu ise gelecek nesillerin doğasının değiştirilmesi ile doğrudan bağlantılıdır.

İnsan türü biyolojik/genetik akrabalık ile sosyal akrabalık arasında yeni ve alışılmadık bir uçurumun kenarındadır. Bu kaotik ortamda yeni teknolojilerin yardımıyla doğan çocuğun

³⁷ Müstakbel ebeveynler (*would be parents*)

hak, çıkar ve refahı sorununun önceliğini gözden kaçırmak işten değildir. Heteroseksüel veya eşcinsel yetişkin tüm birey ve çiftler için yeni üreme teknolojileri aracılığıyla akla hayale gelmedik çeşitlilikte üreme seçeneği kullanılabilir hâle gelmiştir. Bu seçimlerden bazıları, bir çocuğun hayatından genetik bir ebeveynin peşinen mahrumiyetini gerektirir. İnsan gametleri, çocuk üretimi için bir hammaddeye indirildiğinde, insan üreme deneyiminin birçok boyutu önemsizleşir, silikleşir. Bu karmaşada üreme özgürlüğü, üreme özerkliği, üreme hakkı gibi merkezî ve fakat iyi tanımlanmamış, sınırları iyi çizilmemiş, dolayısıyla hesabı verilmemiş kavramları yorumlamak daha da zorlaşır.

Yeni üreme teknolojilerinin ortaya çıkardığı etik sorunların çoğunun ardında genetik ebeveynliğin belirleyiciliği sorunu yatmaktadır. Bu sorunun nasıl çözümleneceği konusundaki kafa karışıklığını gidermek için üreme teknolojilerine getirilecek, kabul edilebilir etik sınırlar belirlenmelidir. Her ne kadar doğal üreme yapay üreme karşısında, yaptığı işi evrim boyunca başarıyla devam ettirmenin haşmetiyle otursa da, kendisi de kusurlu bireyler yaratmaktan müstağni olmamıştır. Eş deyişle doğal üreme de başarısızlıklarla maluldür; ancak çoğu kez anomalileri yaşamda kalma sınavının ilk aylarında yaşamdan elemek suretiyle yoluna devam etmiştir. Anomalilere bakım vererek onları yaşatan kültüredür. Yapay üreme ise teknoloji eliyle daha üst iddialar ortaya koymaktadır: Dünyaya doğal yolla gelmesi mümkün olmayan canlılara yaşam verme, onları yaşamda tutma ve hatta iyi yaşatma. Bu iddialar karşısında hangi etik sınırların hangi gerekçelendirmelerle ete kemiğe bürüneceği merak konusudur.

Evrimsel tarihte çok yeni bir faz olması itibarıyla yardımcı üreme ile doğan insanlar üzerine yapılan araştırmalar, analitik veriler sunmaya yetecek düzeyde değildir. Yeni üreme teknolojileri yeni haklarla birlikte yeni riskler de yaratır. İhtiyatsızlığı kaldırmayacak bu alanda seçme özgürlüğü taahhüdü, yalnızca yetişkinlerin tercihlerine saygı duymaktan ziyade

öncelikle kendilerini koruyamayacak aşamadaki varlıkların refah ve haklarını koruma sorumluluğunu üstlenmek anlamına gelir. Çocuğu öncelemek üzere yapay üremeye yönelik bir sınırlamayı gerekçelendirecek argümanlar yeni oluşmaktadır. Üreme özgürlüğünü savunan ilerlemeciler için ispat yükü özgürlüğe karşı duran muhafazakârlara aittir. Onlara göre özgürlüğü kısıtlamak isteyen muhafazakârlar, yeni üreme teknolojilerinin çocuklara veya yetişkinlere ciddi biçimde zarar verdiğini, bu zararların da –geleceğe dönük, spekülatif veya önemsenmeyecek düzeyde değil– gerçek, mevcut ve ciddi ölçülerde olduğunu göstermelidir. Bu teknolojilerin kısıtlanmasını savunan muhafazakârlar ise ispat yükünü teknolojileri ihtiyatsızca kullanmayı olumlayan ilerlemecilere tevdi eder. Şu hâlde müstakbel çocuğun çıkarları açısından gerekçeli ve tutarlı olanı bilmek için hâlâ alınacak yollar vardır.

Kitabın ilk bölümünde pozitif üreme devrimini oluşturan parçalar ve onlara yöneltilen genel itirazlar konu edilecektir. İkinci bölümde ise devrime yöneltilen etik eleştirilerin güçlü ve zayıf yönleri incelenecektir. Biyoetik, argümanlarla ve akıl yürütmeyle ilerleyen bir temrindir ve çoğu zaman yerleşik inançların gözden geçirilmesini gerektirir. Yetkin olmasa da üreme etiği araştırmalarında bu çalışma, üreme teknolojilerine ilişkin varlık bulan gelişme ve ilerlemelerin etik bir sorgusu olmanın ötesinde uygulamalı etiğin bir alt dalı olan biyoetik bakımından bir yöntem denemesidir. Bu kitap, tüm bilinmeyenleri içinde yeni üreme teknolojilerinin sunduğu olasılıklar genişlemesini, ne muhafazakâr bir yaklaşımla salt ihtiyatla karşılar ne de ilerlemeci bir anlayışla sadece memnuniyetle kucaklar. Bunun yerine normatif etik teorilerin etik sınımadan sağ çıkamaması üzerine her birinin kendi koşulları, bağlamı, tarafları içinde ayrı ayrı ele alınması ve kendine has, biricik, benzersiz olan risk ve fayda analizlerinin yapılması gereken biyoetik vakaların çözümlenmesi için en uygun yöntem adayının, evrensellik iddiasından vazgeçen “vaka analizi” olduğunu öne sürer.

İkinci bölümde etik eleştiriler yanında sıcak bir tartışmaya da yakından bakılacaktır. Üreme rejimlerinin üzerine kurulduğu, toplumsal ilişkileri düzenleyen geleneksel soybağı kavramının değişiminin yol açabileceği etik sorunlar masaya yatırılacaktır. Soybağı kavramının değişimi yeni bir canlılık anlayışını gerektirmektedir. Bu yeni anlayış ya fizikalizmi aşan *bilinçlilik* merkezli bir bakıştan türeyecek ya da posthümanizmin insanmerkezliliği yerinden ederek türlerarası akrabalıklar kuran ontolojisi olan vitalist materyalizm üzerinden şekillenecektir. Yolları posthümanist evre ile kesişen üreme devrimi, bu yeni canlılık bakışlarıyla yüzleşmek üzeredir. Bu çalışmanın konu ettiği soruna çözüm değeri taşıdığı için canlılar sınıflandırmasında insanı ayrıcalıklı ve merkezî tür olarak kabul eden hümanizmi eleştiren Braidotti ve Haraway'ın posthümanizm yorumu dikkate alınacaktır.³⁸ Posthümanizmin bu yorumla yapısöküme uğrattığı alanlardan biri de canlılıktır ve bu yeni yorumda canlıların tüm ilişkileri gibi üreme de aydınlatılır. Üremek yalnızca insana özgü veya insanmerkezli değildir; canlılık merkezlidir ve dahası yeni nesilleri sürdürülebilir teknolojilerle üretmeyi de içerir. Bu posthümanist yorum öncelikle hümanizmin Avrupa, insan ve erkek (*antropos*) merkezli dogmalarını değiştirmeye ve düzenlemeye, varlık hiyerarşisinde canlı olarak özel bir yer verilen insanı tahtından indirerek girer. Hümanizmin çizdiği insanmerkezli doğanın geçerliliği 21. yüzyılda teknoloji eliyle biyolojide, psikolojide, zoolojide sorgulanır hâle gelmiştir. Posthümanizmin ontolojik, epistemolojik ve etik olarak yeryüzünde insan-insan olmayan arasındaki hiyerarşiyi kırması, bilhassa son on yıldır insan-insan olmayan arasındaki taksonomiye hibrit türlerin de dâhli,

³⁸ Yine çalışmamızda “posthüman” kavramı ile serinin ilk kitabı Yaylagül Ceran Karataş'ın *Posthüman: Şehir ve Beden* isimli kitabının devamı şeklinde yaygın şekilde anlaşılan “post-human” (insan-sonrası) değil, bilakis ve bizzat insanın kurmuş olduğu dünyayı eleştirel bir bakışla köklerine kadar sorgulayıp yeniden ve daha içten, kuşatıcı, birleştirici düzlemde anlama çabası kastedilecektir.

hem canlı-canlıolmayanın nasıl sınıflandırılacağına hem de oluşan yeni bilimlerin yerlerinin ne olacağına dair birçok tartışmayı da beraberinde getirmektedir. Posthümanizm hümanist varsayımları elekten geçirerek insan tanımını ve dahi –üreme sınırları da dâhil– sınırlarını genişleten yeni bir insan ve doğa kavrayışını hedef gösterir. Canlı ve türlerarası, ilişkisel ve bütünsel bir evren tasavvuru teklif eder. Bu yeni çarpışma ve yol kesişimlerinden beliriverecek yeni canlılık anlayışları ile soybağı tartışması mahiyet değiştirecektir.

Üreme meselesi gibi hassas sularda peşine düşülen araştırmalar neticesinde söz söylemeyi göze alan bu kitapla yapmaya çalıştığımız, yüzleşmeye başladığımız üreme devriminin doğurduğu bilhassa etik soru ve sorunlara dikkat çekmek ve rasyonel çözümlemenin önceliğinde kesin ve net verilere ulaşamadığımız alanlarda dürüstçe entelektüel belirsizliği, tereddüt hâlini ve bekleyişi korumakla birlikte daha yüksek belirle-
nimdeki verilere eriştiğimizde sağduyulu ve dikkatli bir tutumu elden bırakmadan *kabul edilebilir etik duruşlara* ilişkin gerekçelendirilmiş belirli *evetler* ve *hayırlar* ortaya koyabilmeyi denemektir. Bu kitap, yeni üreme teknolojileriyle yüzleşmenin getirdiği etik sorunları çözme iddiasında bulunmasa da onları çözümlenmeye bir giriş sadedindedir. Ayrıca bundan sonra belirecek muhtemel ve mühim, “*Etik kabul edilebilirlik nedir ve bu nevezuhur alanlarda neye göre belirlenmelidir?*” ve “*Soybağı nedir ve soybağının gen bağı dışında belirlenmesinin bir yolu olabilir mi?*” sorularına cevap olacak iki temel felsefi/etik araştırma alanına bir sevk ve işarettir. Kusurla malul insandan sadır olan ise ancak arzu ve gayrettir.